

Ki hallott már Markovits Rodionról? Igenlő válasz esetén sem lehetetlen, hogy címszereplőnk csak mint a háborús-, hadifogoly-belletrisztika művelője ismert a 21. század olvasói előtt. Jóllehet ebből az élményrétegből, a „hétévi csavargás”-ból nem csupán (a maga szerkezeti hibái ellenére is) világhírnévre szert tevő Szibériai garnizon (1928), majd a kevéssé méltatott Aranyvonat (1929) merítettek ihletet, hanem az Ismét találkozom Balthazárral (1925) kötetének szimbolista jellegű szövegei és a Sánta farsang (1933) szociográfiai jellegű darabjai is. Ez csupán egyetlen adalék, amely máris tarkább képet mutat Markovitsról, mint amit eddig tudunk róla.

1. Hadifogoly-történet(ek) szerzője

A régebbi és egészen új Szibériai garnizon- és Aranyvonat-kiadások előszavaiban/utóhangjaiban bőven dokumentáltan olvashatjuk a szerző életrajzát, a munkák siker(telenség)történetét, az irodalmi páholyok és Markovits kapcsolatairól szóló gondolatokat is. Ezért nem térünk ki részletesebben az idevágó, közismert tényekre, inkább új szempontból közelítjük meg a témát. A Szibériai garnizon hibái ellenére is rendelkezik egy igen érdekes vonással, amelyre az alcím hívja fel a figyelmet. Ugyanis a mű nem egyetlen ember meglátásait, tapasztalatait sűríti és konzerválja, hanem kollektív riportregény. A törekvés, hogy minél átfogóbb élménykollekciót alkosson és osszon meg az olvasókkal, rámutat a szerző témaérzékenységére és szociografikus érdeklődésére. A hadifogoly-élmények felelevenítése nem merül ki a tárgyilagos, realista ábrázolásmóddal alkotott regényekben; az Ismét találkozom Balthazárral elbeszélője is ezen tapasztalatairól ír, jóllehet egyáltalán nem a történeti hitelesség elve vezérel, hanem a szépirodalmi eszköztárhoz nyúl; a főhősketözéssel nem csupán a narrációs technikákra vonatkozó ismereteiről tesz tanúbizonyságot Markovits, hanem bravúrosan mesél valamiről, ami kikíváncsít az emberekből, de nem beszélnek (még) róla. A vonaton („gorkij maxim”, azaz a „nagy keserűség” nevet viselő „trénen”) történő utazásról ír, nyomasztó pontossággal tolmácsolva az idő kellemetlen lassúságát, az unalmat: „És nem lehet kinyújtózni, de összehúzódní se, nem lehet betakarózni, se kitakarózni, nem lehet fájni, nem lehet megmelegedni, nem lehet csak kizárólag meggémberedni, esetleg elhalálózni arra a rövid időre.” Egy hadifogoly mesél, ismert történeti tények sorolódnak elő, azonban olyan módon van megszerkesztve a textus, hogy első dolog, ami felidéződik a mai olvasóban – és nemcsak az énkettőzés miatt –, az Kosztolányi Dezső Esti Kornél-ja. (Egyébként a két mű egyidősnek számítható, hiszen Markovits kötete 1925-ben jelent meg, Kosztolányi novellái pedig ez évtől kezdődően jelentek meg folyamatosan.)

2. A háború másik arcát bemutató szerző

A háború eseményeit tematizáló munkák sorából egy időben lóg ki és tartozik bele a Sánta farsang (1933). A háborús regénytől többnyire elvárja az olvasó, hogy csatatéri jelenetek legyenek benne, valamely ismert összecsapás legalább néhány oldal, egy mellékszál erejéig elevenedjen meg; az sem probléma, ha valamely stratégiai pont, esetleg nagyobb falu bevételét élheti át a szöveg fogyasztója. A háborúnak azonban van egy ritkábban bemutatott és megrajzolt arca is; az elhagyott falu, család, közösség élete. A Sánta farsang a háború „verso”-ját tárja az olvasó elé. Az előhang beavat a hazatérő katonák lelki pezsdülésébe és csalódásába egyaránt. Ez a fejezet az említett beavatás mellett arról is gondoskodik, hogy ne csupán kívülálló, esetleg a téma iránt érdeklődő olvasóként fogadja be ki-ki a szöveget, hanem a hazatérő bőrébe és érzélelvilágába helyez. (A művet ezt követően nem illik, de talán nehézkés is másképp olvasni, mint én-történetként, ahol az én mindig az aktuális olvasót jelöli.)

A távol lévő csatázók számára odahagyott szülőfalujuk ártatlan hely maradt, sértetlen nyugalomsziget. A mű elején bemutatott hazatérő katona számára minden illat kedves, régtől ismerős, változatlan, de a felesége sápadása a csatatérről távoli vidék vészjósló némaságát és pusztító békéjét vetíti előre. A csendes iszonyat szépen megírt történeteként is gondolhatunk erre a műre. Az egészséges férfiakat mind besorozták és elvitték a frontra, a gyerekek, az öregek és testi hibásak maradtak csak a faluban. Hogyan alakul a férfi nélküli közösségek élete? Amikor az egyik gyermekről kiderül, hogy rühes, és az orvos kérdőre vonja az anyját, miért nem vigyáz a fiára, Handróné belső monológja feltárja a háború másik arcát, az otthon maradt asszonyok sorsát: „Az asszonynak kell a tehenet etetni, istállót kihordani, mezőre menni. Malomba saját vállán kell cipelni a véka málét, ki vigyázzon a gyerekekre? Olyan az ember, mintha egy keze hiányzana, hiába igyekszik, nincs semmi látszatja.”

A regénytestben előforduló szociográfiai színezetű elemek közül érdemes megemlíteni még a faluból berukkolt katonák leveleit, ezzel nem csupán az ilyen „műfaj”-jal enged megismerkedni, hanem a huszadik század eleji falu levelezési szokásait is felfedezhetjük. Ma már megbotránkozna akárki, ha falutársai előtt a közösség vezetője felolvashná a neki címzett levelet. Itt olyan fajta nyitott intimitással találkozhatunk, amely még őrzi a közös sors, együttlészenvedés és -örülés felszabadító valóságát is.

A besorozás, amellyel, hogy a halál lehetőségét mint potenciális adalékot közvetíti a családok felé, fellendíti a javasasszonyok, praktika-ismerők forgalmát is. Hiszen a nagycsalád, a földbirtok nem maradhat férfi nélkül; mert ha beteg is, ha gyenge is, mégis férfi, társ, erő. A regény oldalain megelevenedik Muszajné, a falu egyik praktika-tudója, akinek közbenjárásával többen megúszták a sorozást – szembaj, nyavalyatörés, bélelszáradás előidézője ő.

A halál mint a katonák potenciális járuléka, lehet megváltás is. Ez Valjean Juon történetéből válik világossá. A fiatalember a pszichés terhelésbe belerokkan, tévképzetei miatt nem szolgálhat a hadseregben. Hazatérésekor azonban világossá válik, korábbi, háború előtti életvitelét nem folytathatja. A visszatérés és a betegség felismerésének jelensége azonos egy halálhírral, él Juon, de meghalt.

„Az apja meg az anyja ott sírtak körülötte, hallgatták zavaros beszédét a szülők meg a kis testvérek. Itt ült közöttük, a szemé nézett, a szája mozgott, de éppen úgy siratták, apró kis danákkal, elnyújtott énekszóval, mintha szánon vinnék a temetőbe. Az anyja is éppen úgy fogta körül a derekát, mintha a koporsót ölelné.

– N-e-e-e-m v-a-gy t-e-e-e m-á-á-r e-e-embe-e-er, sze-er-e-elme-e-s e-e-gy fi-i-i-am...”

A kívülálló vigasztaló szavára maga a sérült fiatalember mondja: „(...) Hadd sírják ki magukat. Nem ér az semmit, hogy néha józan vagyok, mint most is. Én magam mondtam, hogy fejszét, fűrészket ne adjanak a kezembe, ki tudja, mit kezdek vele, ha rám jön... Olyan csorba vagyok belül (...).”

A háború másik arcának megrajzolásakor a csatatér távoli, érzékelhetetlen, de le nem tagadható valósága nyer központi helyet.

Jóllehet a megrikkított falvak nyomora vagy dőzsölése a távollévő férfiak miatt válhat valósággá, a háború politikai vonzata nem ér el a településekre. Nem érdekes sem a baj oka, sem a végeredménye.

„– Vajon a háborút ki nyerte meg? (...)

– Az ilyen dolgot kérdezd meg valami volt katonától... az ő dolguk...”

3. Az avasi falu szerzője

A háború kitörésének, a katonaviselt férfiak behívásának jelenete (Sánta farsang, I. fejezet) szemlélteti az író sajátos stílusát. A falura szakadó bajt nem csupán kimondja, hanem messziről indítja az elbeszélést, népi szokásokból, helyi pletykákból is részesülünk, továbbá egyféle seregszémét is kaphatunk. A helyi szokások ismertetése mindig egy-egy aktuális esemény kapcsán történik. Az említett fejezet némiképp a régi és új szokások dichotómiája közé feszített, a kellő hangulati beavatás után közölt lesújtó hír. Markovits a régi és új találkozását, csatározását meséli el: az új jegyző nem veszi számításba a falusiak közihirdetési szabályait; a szerző, a falu dolgainak ismerője, mindenkit beavat a dobbal, illetve a puskatrombitával történő hirdetés titkaiba és ezzel együtt a vonatkozó népszokások világába; („Bakter csak olyan lehetett, aki tudott a puska csövén trombitálni.”) és a hegyi emberek üzenési szokásai is. („A hegyi pásztorok a tüzekkel is üzengettek egymásnak. Régen voltak juhászok, akik a hártrombita szavából is értettek vasámapi táncra meg juhlopásokra vonatkozó üzeneteket.”) A dobpergés idegenségének érzékeltetésére a vidéki ember fülének ismerős zörejeket hívja segítségül: kocsizörgés, kereplő, madárijesztő dongatása, a tilinkók, hársfakürtök zöngése, karika-csattogtatás, kendertilolók zaja mind-mind elősorolódik. Miközben mindez köztudomásúvá válik, az olvasó nemcsak részévé válik Kisgércének, azt is megtudja, micsoda tragédiát jelzett eddig a dobszó. (Elárverezés, a nincstelenné válás jelképe!) A közutalat tárgya nem csupán a korábbi kellemetlen események miatt vált „számkivetetté”, hanem a teljesen megszakított hagyományok miatt is. A hagyományok bemutatása mellett az egyes területek szociális összetételét, szabályrendszerét, hiedelmeit és hétköznapjait is megismerteti olvasóival Markovits Rodion. Temetési, levelezési, hírvései szokások, az egyes falusi „tisztviselői” funkciók betöltéséhez kötődő előírások elevenednek meg a Sánta farsang lapjain is. Gávris Odotia és anyja, Ofima a regény „boszorkányai”. Az ő bemutatásuk is összetett: „ez az Ofima nem tagadta soha, hogy van valami összeköttetése a rossz szellemekkel, akik tudvalevőleg néha erősebbek a jó szellemeknél, vagy az Erdő Leányánál is. Sőt, képesek az Úristen rendelését is elgáncsolni rövid időre, ha nem vigyáznak rájuk eléggé szentelt vízzel, vászonzacskóba varrott, ráolvasott fokhagymával vagy szent karácsony éjszakáján ázott keresztgyökérrel, esetleg húsvéti piros tojás alsó héjával. (Persze, ez utóbbi csak úgy lehet hasznos, ha húsvét másodnapján törött el, pirostojás-köszöntésben. Az mindegy, hogy milyen ábra van rajta, az csak babona, hogy muszáj kék szíveknek és piros száznak lenni rajta.)”

Az Anyám kertje (1967), Markovits posztumusz kötete familiáris, emlékidéző hangvételű munkái szintén szociológiai-antropológiai érdeklődésről tanúskodik, az avasi falut megrajzoló történetek. Érdemes azonban a nosztalgikus hangvétel mellett (vagy épp ennek ellenére) a mélyebb tartalmakra is figyelni. A betelepített „idegen” fa, a szelidgesztenye körül kialakult, idővel vérre menő, a falut pártokra osztó harc területalakító hatalmáról, az idegent végül megtűrő, el nem pusztító, de soha be nem fogadó közösséget tár az olvasó elé. A Kegyéjas diófa címet viselő novella az emberek és a természet szoros kapcsolatának tanúbizonyságaként is olvasható; a megkárosított és termőképtelenné tett diófát épp olyan módon illik és kell gondozni, mint egészséges társait. A Régi szőlőtőke a közösség múlt iránti nosztalgikus tiszteletének megszövegezése. A filoxéra-járvány egyetlen túlélője a faluba, Markovitsék virágoskertjébe átláplált, a kertben terméketlenné vált tőke. Egyik évben mégis termőre fordult a növény; a rendes szüret után a birtokon ünnepi szedést tartottak, mindenki hivatalos volt rá, aki a filoxéra előtt is élt. Mindannyian kiválóan tartották a régi tőke termését. A gyerekek, a késői generáció azonban másképp vélekedik. „Egymás között arról beszélgettünk, hogy a régi szőlőtőke gyümölcse ízetlen és savanykás, nem értjük az öregeket, miért vannak úgy meghatva a régi szőlőtőke fűrtjeitől.”

4. Gyermek-történet(ek) szerzője

A gyermekkor megjelenítése a Markovits-életműben legfőképpen az Anyám kertje fa-történeteiben valósul meg. Jóllehet a szerző nem néprajzi és/vagy antropológiai céllal kezdi meg novelláinak közlését a Temesvári Hírlapban, mégis a soraiból átszűrődő információk fokozatosan megrajzolják egy tizenkilencedik század végén élt gyermek életútját. A szerzői hang valamiféle átmenetet képez az önéletírás valóságra történő reflektálása és az ötvenéves, meglelt ember szép vagy széppé vált emlékeinek felidézése, egyszerűbben mondva: a megszárt valóság és a fikció megjelenítése között.

A Tilinkóban a gyermekek tilinkókészítéséről, az apa gyerekei körében betöltött partner- és szülőszerepéről szól, a Tölgyfa a csecsemőkorban elhunyt testvér sírjára ültetett fa történetén keresztül a család gyászolási, a gyászt életté építő, illetve temetkezési szokásairól, a hagyomány továbbadásának rituáléjáról közvetít tudást a szerző.

Markovits Rodionnak több írása is feldolgozta az iskoláskort. Így a Szeptember az augusztus közepétől szeptember elsejéig tartó nyárbúcsúztató gyermeki „rituálénak” a felidézése, az Októberi önképzőkör a bukducsoló, gyengécske diák tananyagán kívüli érdeklődéséről ad számot, irodalmi önképzőköri teljesítményét mutatja be. A Pályám és pálmám című novellából a huszadik század elejének osztályozási rendszerével ismert meg a szerző.

A nosztalgikus hangvételű, személyes tapasztalatokat és fikciót ötvöző történetek mellett bőven található a tárgyilagosság igényével fellépő regényrészletek és novellák is. Az Ismét találkoztam Balthazárral egyik novellája, a Bűnbeesés címet viselő szimbolista írás már a serdülőkor problémáit tükrözi. A nemi vágyak ébredése elleni intellektuális védekezés épp ellentétes hatást vált ki a kamaszkorú tanítványok körében: felkorbácsolja a nemi vágyakat. A Sánta farsang egyik részletéből a nem ritka házi balesetek közül mutat be egyet Markovits. A zsidó boltos, Schwarz Antal három és fél éves leánya, Lájicska, míg anyja a boltban szolgálta ki a vevőket, kortyolt apja borosüvegéből, amelyben a férfi távolléte óta ecetsavat tartottak. Hiába töltöttek tejet a szájába, meghalt.

5. Zsidó történetek szerzője

Markovits Rodion Reb Áncsli és más avasi zsidókról szóló széphistóriák (1939) címet viselő kötete az egyetlen olyan, amelyik teljes egészében a kisgércei és környékbeli zsidóknak állít emléket. A mű egyik, de nem kizárólagos szerkesztője a kalendárisztikus ünnepek sora. A Sánta farsang olvasása közben megszokhattuk, hogy a szerző népi és vallási hagyományismeretét olvasmányos és jól textusba szőtt módon találja; nincs ez másképp a Reb Áncsli esetében sem.

A Reb Áncsliban megrajzolt falu főszereplői a zsidó lakosok, akik nem csupán nyelvi, hanem vallási kisebbségben is élnek. Nem derül ki egyértelműen, hogy kinek is szánja Markovits a kötet írásait, azonban a jiddis „szaknyelv” és a magyar elbeszélői hang keverésével mindenki részévé válik annak a gyökértelen (tulajdonképpen temető nélküli), sokáig még elegendő felnőtt férfit sem

számláló közösségnek, amelyről szólnak a szövegek. Érthetővé válik a másik kultúrába ágyazott, más vallású emberek problémája, gondja – ironikus módon megírt, anekdotaszerű történetek juttatják célba a szerzői üzenetet.

Zsidó történeteket, alakokat találhatunk a Sánta farsangban megrajzolt avasi faluban is. Fűtülős Jakab a regény második fejezetében látható tabló egyik legaprólékosabban bemutatott és megrajzolt alakja. (Ez a szövegrész nagyrészt a bevonulásra való előkészületek bemutatását és a berukkolók elősorolását tartalmazza.) Az enumerációk közé –, hiszen először a nem zsidók, majd egy hosszabb szereplőábrázolás után a zsidó berukkolók felsorolása következik – becsempésződik az avasi falvakat járó, sokgyermekes és meglehetősen szegény fűtülős zsidó részletesebb bemutatása. Jakab sorsa, a vasárnaptól csütörtökig tartó vándorlás, munka és fizetség utáni házalás és az egyes sikeresebb hét után hazatérő családfő meghatódott boldogsága a vándormunkások sajátja. A Reb Áncsli... megerősíti e megfigyelést; sőt A Tóra völegénye címet viselő fejezetben azt is láthatjuk, az avasi rongyszedés méltóságos és rangos tevékenységnek számított, amely az ezzel foglalkozó zsidókat büszkeséggel töltötte el.

Egy másik aprólékosan bemutatott alak Amerikás Szóri (később Tábori Posta), aki „Paprikás volt örökkön, örökkön résen állott a nyelve, ilyené tette a sorsa”. Kosztán Pável, a csirkemellű, alacsony termetű férfi szegényének (visszautasítják a katonai sorozásnál) tanújaként jelenik meg Szóri, az Amerikai Egyesült Államokból hazatért zsidó asszony. A családi perpatvarba betoppanó, közismerten pletykás asszonyt egy kötény almával akarja Pávelné lekenyerezni, hogy ne vigye a hírt a faluban; Szóri azonban két rőf vásznat kér, innen sejtik, nem a szerencsétlenségüket akarja világgá beszélni, hanem jó hír hozója lehet. A regényben végig ő a hírvívő, a pletykák kezdője vagy elhallgattatója; a fő intrikus. A hírszerzésért, -vívésért kapott adományokból tartja el magát, jóllehet Amerikából gazdagon és büszkén jött haza két egészséges, piros fiúval, hogy jó sorsával és szerencséjével felvágjon szegény rokonai előtt. Kevélységének büntetése a háború kitörésével érkezett, nem térhetett vissza Amerikába, magával hozott vagyona pedig elolvadt. A falu támadta őt, megkérdőjelezte szavahihetőségét, ő pedig a falu lakóit szapultta.

A zsidó boltos alakja (szintén a Sánta farsangból) mára már ismeretlen falusi társadalmi szabályok és fejlődési lehetőségek megrajzolása. Schwarz Antal és fia, Ignác a falu kereskedői. Az egyik fejezetből mintegy mellékesen megtudhatjuk, milyen volt, amikor egy vagyontalan zsidó eldönti, boltos akar lenni. Hol és mikor kezdhető meg a kereskedés illetve az ezt megelőző pénzszerzés. Később pedig azt is láthatjuk, a kereskedő apa szakmába belenövő fia miként képzeli el a saját jövőjét.

6. Szimbolista szerző

Markovits rövidprózája bővelkedik olyan szövegekben, amelyek látszólag nem köthetők a szerző életrajzi eseményeihez. Jóllehet kötetben ezekből jelent meg a legkevesebb, mégis érdemes szót ejteni róluk. Az Ismét találkoztam Balthazárral címet viselő kötetben jelent meg A síron túl, amely egyes szám első személyű elbeszélés. A szöveg nem csupán a politikai népszerűség változékony voltát tárja fel, hanem egy érdekes síron túli életet is. A „narrátor” ugyanis egy elporladt újságíró, aki úgy gondolja, életének méla volta miatt érdemelte azt a sorsot, hogy egy általa egyáltalán nem tisztelt politikus szobrának anyagává kell lennie, akit ráadásul dicsőítenek is; mivel azonban volt néhány „tisztá” pillanata az újságírónak, várja, hogy jutalmat nyerjen értük. Később ledöntik a szobrot, múzeumba viszik, ahol már nem dicsőítik, hanem becsmérik; ekkor elégedettnek érzi magát a narratori hang.

Ugyanezen kötetben található egy hiányos szerkezetű novella is (A másé...), amely balladisztikus hangvételével, titokzatos, elhallgatott részeivel együtt igen sikerült szövegnek mondható. A börtönben lévő Nagy Zsuzsanna tördezett belső monológjának utalásaiból következtethető ki a valamikori cselekmény.

Végezetül az Anyám kertjében megjelent novella, Az Aszfodélosz kávéházban mitikus, látomásos szöveg, amely Klein úr és Galambos úr találkozását mutatja be, a túlvilági kávéházban. A szerzői eszköztár itt is az énkettőzést helyezi középpontba, azonban a szöveg annyira sejtelmes és „félrevezető”, hogy ez első olvasatra egyáltalán nem válik világossá.

7. Összegzés-féle

Markovits Rodion munkásságát áttekintve most hat lehetséges olvasási szempontot különítettünk el, amelyeket tovább lehet (és érdemes) finomítani. Noha az erdélyi vagy határainkon túli (azaz „egyetemes”) magyar irodalomtörténet a hadifogoly-regényeit említi (ha említi egyáltalán) és a téma alapján Kuncz Aladár munkásságával rokonítja őt, már láttuk az Ismét találkoztam Balthazárral kapcsán, hogy Kosztolányi munkásságával is mutat hasonlóságot egy-egy írása, továbbá a szülővidék sikeres és tehetséges megszövegezése, a tájhú alakok megrajzolása, a humorról és (ön)íroniával munkáló szövegek Tamási Áron Ábel-trilógiájával állíthatók párhuzamba. (Ez esetben is kortárs munkákról beszélünk; Tamási trilógiája 1932-ben, illetve '34-ben jelent meg, a Sánta farsang 1933-ban, a Reb Áncsli pedig 1939-ben.) A gyermek-történetek némiképp Benedek Elek század végi munkáit idézik, éppen csak másik tájegység és másik kultúrában felnövekvő gyerekek a szöveg szereplői.

A Szatmárnémetiben 2013. augusztus 27-én, a Markovits Rodion halálának 65. évfordulójára emlékező tanulmánynapon elhangzott szöveg szerkesztett változata.

Kategória: Fórum

Denumire autor: Dénes Gabriella

Látó Szépirodalmi Folyóirat